

Sebrané spisy Václava Mahka, 1–2. Ilona Janyšková,
Helena Karlíková, Eva Havlová, Radoslav Večerka (ur.).
Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 2296 s.*

Дело великог чешког лингвисте, истакнутог словенског етимолога и индоевропског филолога, Вацлава Махека (Václav Machek, 1894–1965), у нашој средини, осим појединцима, није довољно познато.¹ Разлога томе има више, а кључни вероватно лежи не толико у скромним размерама развоја српске бохемистике, колико у ограниченем занимању за главне области Махекових интересовања – етимологију, ономастику, фитонимију, експресивну лексику, балтистику, индоевропеистику, компаративну митологију – барем међу његовима савременицима из наше средине.²

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“ који под бројем 178007 у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

¹ Махеков опус као да није настао у само једном људском веку од свега седам деценија, већ у више њих – тако је много тога урадио као педагог (годинама у гимназији, деценијама на универзитету) и као научник. Осим пар стотина сопствених чланака и неколико књига – међу којима само етимолошки речник има вредност животног дела – писао је рецензије, приказе, састављао библиографије, уређивао часописе. Засновао је етимолошки одсек Института за чешки језик, као дописни члан Чешке академије учествовао у формирању колектива и организацији рада на прикупљању грађе за етимолошки речник словенских језика (који је прерастао у актуелни пројекат етимолошког речника старословенског језика). Животни пут је Вацлава Махека водио од малог места Ухлејове у североисточној Чешкој, преко студија бохемистике и класичне филологије у Прагу, код Хујера и Зубатог (прекинутих 1916–1919. због војне службе), доктората о латинском аблативу, стипендије француске владе захваљујући којој је 1921–1924. на Институту за славистику у Паризу радио на каталогизацији библиотеке и истовремено похађао предавања из индоевропеистике и иранистике код А. Мејеа, индологије и класичне филологије код Ј. Блоха, келтологије и германистике код Ј. Вендријеа, келтологије код Ј. Лота, да би по повратку у домовину годинама радио као гимназијски професор. Уз ту службу бавио се ботаником (што је уродило монографијом о чешкој и словачкој фитонимији из 1954. године) и написао студију о експресивној творби, којом се 1931. хабилитовао да би 1936. постао ванредни, а 1945. и редовни професор Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну. Ту је провео остатак живота, и, између осталог, на научни пут извео неке од највиђенијих чешких лингвиста друге половине XX века: А. Лампрехта, Ј. Бауера, Р. Вечерку, Е. Хавлову и др.

² У новије време ситуација је нешто другачија, јер се Махек цитира у радовима наших етимолога, нпр. Марта Бјелетић, *Искровнући злазали*, Београд, 2006, 387 наводи *Studie o tvoření výrazů expresivních* из 1930. године; Маја Ђокић се позива на његову монографију *Česka a slovenska jména rostlin* из 1954: М. Ђокић, О homonimiji u fitonimiji: stgr. ἀνδράχνη i sh. jandrašika, *Јужнословенски филолоџ* LV1/1–2, 2000, 415; ead., Iz srpsko-hrvatske fitonimije (1): *rmanj*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha, 2006, 81; М. Калезић, Ономасиолошко-етимоло-

Својеврсну оазу Махековог присуства међу нама представља *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, чији су читаоци у неколико наврата могли наићи на Махеково име – управо ту је објављен једини његов рад на страницама неког нашег часописа, као и приказ његовог најзначајнијег дела, етимолошког речника чешког (и словачког) језика, а недуго затим, нажалост, и некролог Вацлаву Махеку.³

Повод да се сетимо Вацлава Махека сада, готово пола века након његове смрти, представља једно изузетно издање чија се појава поклопила са шездесетом годишњицом оснивања Етимолошког одсека у оквиру Института за чешки језик, са седиштем у Брну, којим је Махек руководио. На преко две хиљаде страница, смештених у два тома, сабрано је на једном месту, изложено хронолошким редом а истовремено класификовано и аналитички приказано, све што је (осим – како је експлиците наглашено – књига и речника) Вацлав Махек икада написао у струци.

Посебни двотомник, обима преко хиљаду страна, чини издање комплетне Махекове кореспонденције, са бројним колегама као и институцијама⁴ – али то вишеструко занимљиво штиво треба да буде предмет посебног осврта. У овом приказу описаћемо структуру збирке његових радова и указати на неколико ретких момената у којима се она и Махеково дело тичу наше средине.

Обимног и захтевног приређивачког посла латио се ауторски тим израстао у оквиру Етимолошког одсека при Институту за чешки језик: осим Еве Хавлове, једног од првих Махекових ученица и следбеница,⁵ то су још Илона Јанишкова (главни уредник), Хелена Карликова и Радослав Вечерка (једини данас ван радног састава тог колектива), а у техничким пословима учествовали су и други, најмлађи сарадници на тренутно актуелном пројекту тог одсека, етимолошком речнику старословенског језика.

Дводелност ове монографије диктирана је њеним физичким обимом – иначе има континуирану пагинацију и један, заједнички садржај. Након кратког предговора главног уредника, И. Јанишкове (стр. 11–12), следи осврт на живот и дело Вацлава Махека из пера његове – у време настанка овог дела најстарије, тада још живе – ученице и сараднице, Е. Хавлове (стр. 13–19), а затим су у великим сегментима, хронолошким редом, изложене три главне

шка анализа српско-хрватских назива за биљне врсте рода *Eryngium L.*, *ibid.* 6, P., 2009, 157; ead., S-Cr. *odoljen* ‘Valeriana Celtica’ (an etymological note), *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, Praha, 2012, 136; *Етимолошки речник српског језика*, Београд, 2003, 2006, 2008 повремено реферише на његов *Etymologický slovník jazyka českého* из 1968. итд.

³ Та три наслова су: V. Machek, La rection des prépositions slaves *podъ*, **perdъ*, *nadъ*, *za* et de celles composées avec *is-* et *po-* (*ispod* etc., *popod* etc.), *Зборник за филологију и лингвистику* IV–V, 1961–1962, 198–206; Mirković, D.: Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, *Зборник за филологију и лингвистику* III, 1960, 247–251; Bauer, J.: Zemřel Václav Machek, *Зборник за филологију и лингвистику* IX, 1966, 153–155. Немамо прецизне податке о периоду и путањи Махековог студијског боравка у Југославији (и Бугарској) са стипендијом фонда Ј. Зубатог, 1928. године (према сведочењу Е. Хавлове, Увод ове збирке, стр. 14) – можемо само претпоставити да је том приликом обишао Дарувар и написао осврт на говор тамошњих Чеха: *Řeč jugoslávských Čechů, Naše řeč*, гоџник 15, 1931, 63–64 (стр. 1591–1593 ове збирке).

⁴ Уп. Václav Machek, *Korespondence* I–II, Editori svazku: Vít Boček, Petr Malčík, Praha, 2011, 1031 str. (= Ilona Janyšková, Helena Karlíková, eds.), *Studia etymologica Brunensia* 12/1–2).

⁵ Она за мало није доживела да ове књиге узме у руке – в. наш некролог: Ева Хавлова (5. јули 1929 – 2. април 2010), *Јужнословенски филолог* LXVII, 2011, 273–277.

групе Махехових радова: Студије и чланци (стр. 21–1560), Прикази, осврти, белешке, напомене, рецензије (стр. 1561–2038), Некролози (стр. 2039–2088). У наставку следи одељак који се тематски заправо издваја из концепције овог зборника сабраних дела као инвентара свих немонографских радова Махехових, али итекако припада сумирању његовог целокупног опуса: то су ТЕКСТОВИ ПРЕДАВАЊА која је у оквиру предмета „Проучавање индоевропског лексичког фонда” држао на Филолошком факултету Масариковог универзитета у Брну, у периоду 1961–1962. године (стр. 2089–2130). Иза тога долази СПИСАК ПРЕДАВАЊА И СЕМИНАРА које је Махек држао на Филозофском факултету у Брну (стр. 2131–2138), а на крају УЧЕШЋЕ Вацлава Махека у уређивачким одборима часописа (стр. 2139).

Следећи сегмент садржи комплетну Махехову библиографију (стр. 2140–2165), изложену хронолошким редом, од првог приказа из 1922. године до последњег репринта етимолошког речника из 2010. – укупно 428 јединица,⁶ нумерисаних и маркираних (обично само једним словом у загради) ознаком типа коме припадају: чланак, књига, превод, рецензија, библиографија, некролог, осврт (апропо неког чланка), рукопис итд. Врхунац промишљености система реферисања у овој библиографији чини пар бројева, истакнут масним слогом, смештен иза косе црте на крају библиографске јединице, који указују на пагинацију коју дотични рад има у овој монографији. Тиме је избегнута потреба за штампањем преобимног садржаја прва три сегмента – који би, да је изложен као интегрални попис стотина наслова, заправо био врло непрегледан. Истовремено се таквим техничким решењем пружа јасна и потпуна информација о свим радовима уврштеним у ову библиографију, као и о томе шта се у њој не може наћи – ознака (k) јасно говори да је у питању посебна књига.

Велику вредност ове монографије представља још једна библиографија, која следи у наставку – попис радова о Вацлаву Махеку. Она је, очито, сакупљена и састављена за ову прилику (за разлику од претходно описане, „праве”, Махехове библиографије, која се ослања на раније објављиване библиографске пресеке). Садржи 212 јединица (такође маркираних ознакама типа рада у загради, али овог пута нумерисаних – можда из идеје да списак још није коначан) у дугом распону од првог приказа Махехове студије о творби експресивних речи из 1930. (чак пет их је изашло у различитим часописима, исте године када је књига објављена!), па до прегледног чланка И. Јанишкове о прошлости, садашњости и будућности чешке етимологије из 2011. године.

Досад описани садржај ове збирке представља драгоценост за сваког слависту или бохемисту, већ самим тим што су Махехови радови, временом расути по различитим гласилима, објављивани (на осам језика, укључујући латински) у земљи и иностранству – поред европских земаља, још у Индији и Ирану – у стручним часописима и зборницима, али и разним популарним

⁶ Овај број се знатно разликује од претходно евидентираних 350 публикованих наслова (укључујући 4 књиге и скоро 200 студија и чланака – уп. некролог Ј. Бауера, ЗбФЛ IX, стр. 153, где се позива на Ерхартов попис из 1964, допуњен 1966. године) не само због неколико постумно објављених радова и репринта, већ првенствено зато што ова заиста интегрална библиографија садржи и низ ситнијих белешки, библиографских прилога и необјављених рукописа предавања, рецензија и сл.

гласилима, закључно са дневном штампом, сада доступни на једном месту. Али оно што ову монографију чини апсолутно корисном, и употребљивом у различите сврхе, јесу исцрпни пратећи индекси (који заузимају око 6–7%, тј. приближно петнаестину њеног садржаја): Индекс имена (стр. 2182–2190), Индекс појмова (стр. 2191–2201),⁷ и на самом крају Индекс речи (стр. 2202–2296). Језици из којих су речи евидентирани сортирани су, мање-више стандардно, почев од словенских, преко балтских, индоиранских итд., до угрофинских и осталих неиндоевропских, да би на крају дошао индекс реконструисаних облика индоевропског прајезика. Осим грчког, сви су они дати у латиничној транскрипцији. Међу словенским језицима прво стоји чешки, затим прасловенски и општесловенски, потом старословенски и црквенословенски, а онда се нижу остали, почев од јужнословенских, у смеру казальке на сату. Сегмент посвећен језику који се за Махековог живота звао *српско-хрватски*, насловљен је „*chorvatština a srbština*”. Под капу овог двочланог имена стало је преко 350 речи, које су у само десетак односно петнаестак случајева изричито обележене као хрватске односно српске – пошто управо тако стоји код Махека у оригиналу. Тиме је не само очувана верност изворнику него је избегнута необична и наопака пракса (нажалост, честа међу савременим славистима, чак и етимолозима), да се ијекавски облици механички сврставају у хрватски, а екавски у српски језик.⁸

Читалац са стране, из угодне позиције корисника коме је све „сервирано” као на тацни, тешко може да замисли са којим су се све препрекама, тешкоћама, дилемама, сусретали уредници овог издања не само у прикупљању стотина чланака расутих по часописима, зборницима, збиркама дискусија (да не помињемо рукописе, личне белешке, архиве и сл.). Сва техничка решења која су осмислили и применили усмерена су, с једне стране на то да тачно одразе првобитни изглед приређених текстова, а са друге на то да кориснику максимално олакшају приступ различитим подацима које ти текстови доносе, не замарајући их претераном прецизношћу: сви чланци прештампани (путем прекуцавања, а не фотокопирањем) из часописа и зборника своју оригиналну пагинацију, врло прегледно, носе на маргинама.⁹ Код низања

⁷ Студиозност са којом је направљен овај предметни индекс чини га употребљивим и у наставне сврхе: многе јединице јављају се само једном (нпр. алитерација, комитатив, неутрум), већина по неколико пута (метафора 4, редупликација 7, табу 8), а поједине су баш бројне: метатеза се помиње 14 пута, аблатив 34, под одредницом *џрефикс* има 30 јединица (свега неколико општих), док под одредницом *суфикс* стоји чак 150 јединица, свега неколико општих (нпр. експресивни, назални, вербални – на више позиција), а све остало су конкретни суфикси, често евидентирани на по неколико места.

⁸ Чак и при овако пажљивом и прецизном инвентарисању десило се – само зато што је Махек у неком тренутку испред речи ставио једну или другу ознаку, или пак цитирао некога – да су нпр. *зџрада*, *желудац*, *иџраиш*, *коџишница*, *лабуд*, *село* означене као српске (!), док су и *џљива* и *џечурка* хрватске, као и *сиројеђа* (све три поменуте у чланку из 1944. којим се разматрају старочешка имена гљива у Кларетовом глосару назива јагода и гљива, где Махек преноси: «*tu Klaret uvedl krajové slove východočeské čili „charvátske”*»). Нејасно је и зашто испред речи *мухара* и *џљива* стоји скраћеница „*chrv.*”, док пред *џечурка* и *сиројеђа* стоји само „*ch.*” – да ли је у питању Махеков (или Кларетов?) лапсус, или пак нека дистинкција између „*chrv.*” и „*ch.*” – то индекс није могао да разреши.

⁹ А не, рецимо, у самом тексту, где прелом странице може пасти између две речи, или чак усред једне речи – што делује збуњујуће – мада има зборника у којима је примењено такво решење.

фуснота доследно се, у оквиру сваког чланка, спроводи јединствена, континуирана нумерација док се на почетку текста сваке од њих, у угластим заградама, даје оригинални број фусноте, обележен – сходно узусу који је владао увелико до у другу половину двадесетог века – новим низом за сваку нову страницу, било да су то арапски бројеви (нпр. *Indogermanische Forschungen*, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, *Slavia*, *Listy filologické*, *Lingua Posnaniensis*), било звездице којих има једна, две, три ... (нпр. *Naše reč*, некад тако и *Listy filologické*). Махек је, као један од следбеника методе „Wörter und Sachen”, у неким својим чланцима (па и у самом етимолошком речнику!) радо користио цртеже и/ли фотографије предмета чије је називе тумачио. Све је то верно пренето у ову монографију, укомпоновано у текст на исти начин као у оригиналну.¹⁰

Један од аспеката приређивања овако разнородног скупа чланака могао се тицати збирног инвентарисања СКРАЋЕНИЦА које су у свим тим радовима коришћене. Али он је овде изостао, очито услед рационалне процене да не би био ни економичан ни нужан: због великог хронолошког и географског дијапазона који Махекове публикације покривају, у њима се на литературу упућује према различитим узусима, али претежно у фуснотама, уз делимично скраћивање.¹¹

Једини попис скраћеница налази се тек на крају Махекове библиографије (на исту листу упућује се и у списку дела о Махеку), са тек петнаестак наслова часописа у којима је он најчешће објављивао (они ређе цитирани, какав је нпр. наш *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, поменут укупно три пута, наводе се пуним именом).

Неизбежно поређење са сличном, такође недавно објављеном, збирком Безлајевих радова¹² читаоца оставља немоћним да предност да једној или другој од њих. А Вацлаву Махеку и Франце Безлају он мора да се диви због дела која су створили, и истовремено да им завиди – обојици су се нашли наследници кадри да њихову заоставштину овако успешно сачувају од зборава.

Из читања ове збирке пробудила се нада да би се и код нас могли наћи људи и средства за сличне подухвате. Александар Белић и Павле Ивић,

¹⁰ Нпр. у чланку о словенску одру (*Slavia* 18, 1947–1948/1–2, 72–86) од 11 илустрација – три фотографије и један цртеж преузети су из других извора, а чак седам цртежа дрвених конструкција намењених сушењу намирница или одмарању тј. полагању људи, дело су самог Махека.

¹¹ Ни сам Махек у томе није био ригорозно доследан, па у истом чланку, у две узастопне фусноте једном скраћује „ЕТМОЛ. Wörterbuch...” а други пут „Slavisches ETYM. Wörterbuch” (*Slavia* 21, 1953, 253 = стр. 879 ове збирке); тек у последњим радовима примењује акронимске скраћенице (чак и тако што су све побројане у првој фусноти на почетку чланка, нпр. у *Lingua Posnaniensis* 8, 1960, 57 = стр. 1275 ове збирке), често комбиноване са старим системом реферисања. Слично и међу скраћеницама смештеним на крај чланка, у истом абecedном низу стоје презимена аутора, као референце на монографије, акроним PF за *Prace filologiczne*, и полу-скраћеница *Zeitschr. f. slav. Philol.* за *Zeitschrift für slavische Philologie* (уп. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 5, 1965, 75 = стр. 1477–1478 ове збирке). Ове се опаске не тичу Махека већ система цитирања у часописима, а овде нам служе као илустрација практичности уредника ове збирке при избору решења.

¹² Уп. наш приказ: France Bezlej, *Zbrani jezikoslovni spisi I–II*, Uredila Metka Furlan, Ljubljana 2003, LXII + 1–689, XII + 693–1572, *Jужнословенски филолоџ* LXIII, 2007, 267–276.

срећом, већ имају сабрана дела, али нису они једини великани српске лингвистике прошлог века чији опус завређује да буде доступан стручној јавности систематично обједињен, а не раштркан по земљи и свету. Такав труд вишеструко би се исплатио не само благотворним учинком на образовање младих лингвиста већ и увећавањем знања и самопоштовања код свих генерација посленика на пољу српске науке о језику.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ

Етимолошки одсек

Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд, Србија

jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.1(091)

ЧОВЕК У СВЕТЛУ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЛЕКСИКОНА:

В. С. Ефимова. *Наименования лиц в старославянском языке: способы номинации и приоритеты выбора*. Москва: Российская академия наук – Институт славяноведения, 2011, 224 стр.*

Последњих двадесет година, тачније, од израде старословенског речника канонских текстова (*Старославянский словарь [по рукописям X–XI веков]*). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994) највећи допринос даљем развоју старословенске лексикологије и лексикографије дала је руска филолошка школа. Трагом Р. М. Цейтлин, једног од наистакнутијих истраживача и сада већ класика на овом пољу, али и увођењем нових метода и техника, које истраживања све више усмеравају ка редакцијском корпусу значајан траг у овој области оставили су Е. М. Верешчагин, Т. И. Вендина, В. С. Јефимова и др. Интересовања В. С. Јефимове усмерена ка путевима и начинима формирања старословенског лексичког фонда резултирала су монографијом *Старославянская словообразовательная морфемика* (Москва, 2006), као и низом радова из деривације и творбе речи у старословенском језику.

Најновија студија која је пред нама представља у неку руку наставак њених ранијих истраживања, с тим да су овог пута за предмет анализе одабрана средства за именовање лица, свакако један од највећих и најзначајнијих сегмената старословенског лексикона. У настојању да дате феномене осветли како с лингвистичког тако и са ширег културолошког становишта ауторка је књигу поделила на следеће целине: *Глава I. Источники материала и принципы исследования: 1.1. «Старославянский язык» и выбор источников материала для его исследования (3). 1.2. Принципы исследования старославянского лексического инвентаря. Социолингвистические особенности*

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика (178001)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.